

БОГОСЛОВЉЕ

ОРГАН ПРАВОСЛАВНОГ БОГОСЛОВСКОГ
ФАКУЛТЕТА

ГОДИНА IV

СВЕСКА 3

МОЈСИЈЕ И КРИТИКА.

У аутентичност Мојсијевог Петокњижја, које је у почетку сачињавало само једну књигу под именом *Thogâh* или *Thogâh Moschêh* (што значи Закон или Закон Мојсијево)¹, до XII века наше епохе нико није сумњао нити порицао, ни од Јевреја ни од хришћана, да је Мојсије писац ове књиге. Њиховом мишљењу придружује се и традиција Самарјана, који су од увек Мојсија сматрали као писца наведене књиге и, по дефинитивном верском одцељењу од Јудејаца од старозаветних књига садржали само Петокњижје Мојсијево. Али је у XII веку пала прва сумња да Мојсије није писац неких делова књиге која носи његово име, а то су стихови књиге Постања XII, 6; XXII, 14; XVXVI, 31 и књиге Поновљени Закони I, 1; III, 11; XXXIV, 5²). Ова сумња, која се у овоме веку била ограничила само на наведене делове Петокњижја, доцније — у XVIII веку — претворила се у негацију Мојсија као писца у опште. Ова пак негација Мојсија као писца продужава се и данас, нарочито од стране протестантских теолога и философа. Зато нам је дужност да, пратећи историски ток развића овог питања, прво се упознамо са позитивним сведочанствима која иду у прилог аутентичности садржине ове књиге, њеног аутора Мојсија, времена и места састава. Тек после овога приступићемо студији хипотеза рационалистичке критике, која је не само од-

¹) Реч *Thogâh* изведена је од глагола *jarâh*, који у облику хифила значи: показати, поучити. — Односно времена када је ова књига подељена на пет делова, подељена су мишљења. Н. J. Creller (*La Sainte Bible. Introduction au Pentateuque. Paris 1901*) вели: да Haevernick и Kaulen ову деобу приписују грчком преводу LXX, извршеном у III в. пре Христа. Затим вели да га други писци сматрају старијим од овог времена, а неки опет изводе га од самог писца (стр. I). Вероватно да је ова деоба извршена од стране рабина убрзо по повратку из вавилонског ропства, давши име: „х а м и ш а х у м и ш е х а т о р а“ — т.ј. „пет петина Торе“.

²) Мишљење неких многобожачких или јеретичких писаца у старини, да Мојсије није писац ове књиге, ми не узимамо у обзир јер немају научни карактер, већ чисто верску искључивост.

бацила Мојсија као писца, него шта више, и саму садржину огласила као догађај који је доцније измишљен и од непознатих писаца (редактора) написан.

Према изложеноме ми ову нашу расправу можемо поделити на два главна дела, од којих: у првом имамо изнети сва сведочанства унутрашња и спољашња о аутентичности Петокњижја као дела Мојсијевог; у другоме пак изложићемо историјат негативно-деструктивне критике заједно с погледима који су противни њеним хипотезама, — т. ј. с погледима т. з. позитивне критике. Зато смо, дакле, ми и дали наслов овој нашој расправи: Мојсије и Критика, који је наслов уједно и њена деоба.

И. М О Ј С И Ј Е

1. МОЈСИЈЕ И ПИСМЕНОСТ ПРЕ ЊЕГА.

Пре него што пређемо на унутрашња и спољашња сведочанства која нам говоре о Мојсију као писцу Петокњижја, сматрамо за потребно да бацимо један поглед на литературу пре Мојсија у опште, а затим на писменост код старих Јевреја. Ово чинимо највише из разлога да видимо: да ли су стари Јевреји знали за писменост, и од када се та писменост код њих датира.

Асиролози, на основу пронађених ископина, открили су нам једну богату литературу у Месопотамији, колевци патријарха Авраама, која је тамо постојала на хиљаду и више година пре Мојсија¹⁾. По њима, око 2250 године пре Христа, Вавилонија се налазила на једном високом степену културе. По Maspero-у „халлејске фамилије имале су своје приватне архиве, које су они умножавали с колена на колена. Они су ту скупљали поред података из своје сопствене историје и делове из историје фамилија с којима су закључивали савезе или обнављали односе или пријатељства“²⁾. Отуда је патријарх Авраам (вавилонски Abiramu³⁾) — свакако савременик творца кулминације те културе,

¹⁾ Упореди: Hommel Frz., *Geschichte d. alten Morgenlandes*. Leipzig 1898.; такође од њера *Die altisraelische Übersetzung in inschriftl. Beleuchtung*, München 1897. — Brugsch H., *Aus dem Morgenlande*, Leipzig 1900. Уз то Пребивање Израил вь Египтѣ, В. Шпигелберга, перев. Г. И. Файнберга. Петербургъ 1908.

²⁾ *Historie ancienne des peuples de l' Orient clasique*, t. 1, стр. 723.

³⁾ По Dr. Paul Schanz-у назив Abiramu је његово арамејско име, које се налази записато у уговорној табlici. (Види његово дело: *Apologie des Christentums*, III Aufl. Freiburg im Br. 1905., стр. 213).

т. ј. вавилонског цара Хамурапи-а¹⁾ — донео са собом писменост своје домовине у Палестину, где је затекао ханаанску писменост коју је потом и усвојио услед односа с домородцима²⁾. Авраам, као поглавица свог дома — патријарх, стајао је по свој прилици у писменом контакту с околним представницима народа или племена јер су у то време, по Meignan-у, старешине народа, (па и племена) од Еуфрата до Нила „кореспондирали између себе“³⁾. То нас јасно уверава књига Постање када говори о односу Авраамовом са синовима Хетовим приликом куповине њиве од Ефрона сина Хетејина, за коју куповину каже: „И потврдише синови Хетови њиву и пећину на њој Аврааму да има гроб“⁴⁾. Та потврда, претпоставља се, била је на ханаанском језику, који је такође припадао лози семитских језика као и арамејски језик патријарха Авраама, само што је он био више сродан феничанском језику. У доба патријараха феничански град Сидон беше у цвету свог напредовања, с чијим становницима Ханаанци (међу које разумемо и Јевреје) беху у тесној трговачкој вези. Та трговачка веза, следствено, захтвала је писање појединих уговора, па се обично узима да су тада патријарси од Авраама до Јакова (и то пре пресељења Јакова са својим синовима у Мисир, што потврђују заветне речи Јаковљево на самртном одру означајући Сидон као главно трговачко

¹⁾ Опширније о Хамурапиу, о његовом пореклу (наиме да је он западни семита а не вавилонац), његовој управи и културно-просветном раду, види Dr. Сим. Станковића: „Хамурабијев кодекс и Мојсије“, чланак у „Богословљу“, год. I, св. 1, стр. 28—32, и св. 2, стр. 176—195. У Ст. Завету јеврејског текста, Постање, гл. XIV, Хамурапи се зове Амрафел. У ст. 14—17 исте главе говори се о ослобођењу Лота од стране Авраама, а на кога су били напали Амрафел, цар вавилонски, у друштву цара еламског и цара гојимског.

²⁾ Упореди J. Kley, Die Pentateuchfrage u. ihre Systeme. Münst. i. W. 1903, стр. 170. По Dr. Aem. Schöpfer-у, говор и писмо патријарха Авраама и његове фамилије пре настајења у Ханаану био је: армејско-арапски језик. Ово он жели да потврди речима Jahwéh и шап-иц, за које вели да су остаци тог раније у Вавилонији говореног језика (Geschichte des A. Testaments, VI Aufl. München 1923, стр. 298). — Упор. Питање, XXXI, 47, где су Јаков и Јаван камен утврђени за спомен сваки назвали на свом језику: Јаков га назва: galed, а Јаван: jegar sa hadutâ.

³⁾ L' Ancien Testament. De l' Fden á Moïse. Paris 1895, стр. 69. — Такође ово сведоче таблице нађене у Тел-ел-Амарни 1888. г. Види H. Gressmann, Altorient. Texte u. Bilder zum A. Test. I. Tübingen 1909., ст. 132.

⁴⁾ Постање XXIII, 20. (Ову је њиву Авраам купио приликом смрти своје жене Сарџ).

место покрај мора¹⁾ примили правопис од Феничана (који су такође Ханаанци) при примању њиховог ханаанског језика. О њиховој писмености у то доба сведочи још и прстен Јуде, четвртог сина Јаковљевог, о коме такође говори књига Постање²⁾, чијим се иницијалима обично потврђивао неки раније написани уговор или споразум³⁾. То је, може се рећи, прва етапа јеврејске писмености у опште. Тиме, дакле, отпада субјективна претпоставка Renan-ова која гласи: „Писменост не беше позната (у употреби) код народа Ханаана у време Мојсија“⁴⁾.

Али, с доласком и насељењем Јакова и његових синова у земљи Гесенској у Египту (LXX превели Гесѐн), настаје новутицај на Јевреје, па и на њихову књижевност. У то време се у Египту већ беше неговала „лепа књижевност“⁵⁾. Brugsch вели: „Ни један народ на земљи није био тако *schreiblustig und schreibselig* (расположен за писање) као египатски, што нас потпуно уверава посета ма ког било египатског музеја. Било камен, било дрво, било платно или папирус, све је употребљено за писање“⁶⁾. Нарочито је пак у Египту била врло стара религиска поезија. Апологета Paul Schanz сматра песму Рамзеса II (Сесостриса) као најстарији епски спев у опште, који, својом формом, деобом на стихове чији су делови паралелни, у многоме личи на библиска приповедања старих Јевреја⁷⁾. Док су, у времену Мојсија, многе отмене куће имале домаће библиотеке испуњене папирусним свитцима лепе литературе⁸⁾. Сам Мојсије, који је одрастао на двору Фараононом, природно био је васпитан у кругу мисирских свештеника који су писали царске анале, научивши се „свој мудрости мисирској, и био силан, у речима и делима“⁹⁾. Али у то време, вероватно не беше само Мојсије писмен већ и један добар део виђених људи његовог

¹⁾ ib. lib. XLIX, 13.

²⁾ XXXVII, 25. — E. Hoppe (Glauben und Wissen. Güterslos 1922, стр. 191) вели да су стари одељци списа из времена патријараха и прансторније сачувани код народа пре Мојсија.

³⁾ Види Hegstenberg, Beiträge zur Einleitung in das A. Testament. Berlin 1831—1839, t. I, стр. 142, који вели да су ти прстенови, аналого књизи. Изласка XXXIX, 30, имали иницијални натпис.

⁴⁾ Historie du peuple d' Israël, t. I, Paris стр. 227.

⁵⁾ Dr. Hoberg G., Die Genesis, II Aufl. Freiburg in Br. 1908., стр. XX.

⁶⁾ Aus dem Morgenlande (op. cit) стр. 56.

⁷⁾ Op. cit. стр. 235.

⁸⁾ Brugsch. op. cit стр. 62.

⁹⁾ Дела Апостол. VII, 22.

народа, по угледу на мисирске шотериме (писаре)¹⁾. Мојсије пак, да би могао свој народ ослободити јарма мисирског ропства и затим од њега створити један самосталан народ, следствено морао му је најпре дати писмене законе и створити националну литературу. Ту, дакле, мисао и намеру да изведе, помогли су Мојсију првенствено судије народне, који су такође били писмени. Отуда мисли Gottfried Hoberg да су ти писмени људи били Мојсијеви помагачи у саставу његове књиге Thorâh²⁾. Ово је може се рећи, друга етапа јеврејске писмености.

Из изложеног видимо да су Авраам и његово потомство — Израил за време свог бављења у Вавилонији, Ханаану и Египту били под утицајем културе и писмености: вавилонске, ханаанске (т. ј. феничанске) и египатске. То нас најбоље уверава нађена архива фараона Аменофиса III и IV у Tell-el-Amarna 1888 год. која је из времена заузећа Ханаана од стране Израила под вођством Исуса Навина. Та архива садржи писма фараона са царевима вавилонским и асирским, затим с вазалним кнежевима сиро-феничанским и својим чиновницима³⁾, што доказује да су поједини градови Палестине на много година пре Изласка имали своје писце и књиге, као и библиотеке

1) Упореди Изласка, V, б. 10, 15. где се говори о шотернимма египатским.

2) Über die Pentateuchfrage. Freiburg in Br. 1907, стр. 23.

3) Два писма написана су на вавилонском језику вавилонским клинастим правописом, који правопис, по Maspero-у Халдејци су примили од Sumêrlens (Сумира), који су правопис они измислили (Op. cit. стр 726—728. Ова писма у ствари су таблице од глине т. з. остраке, на којима су прво писали жељене податке а затим их пекали у нарочитим фурунама. Види J. A. Knudtzon, Die El-Amarna Tafel. I Teil. Leipzig 1915.

Односно порекла вавилонског клинастог правописа Dr. Peter Schegg вели: „Првобитни оснивачи вавилонске културе не беху Семићани, већ једно туранско (kuschitischer) племе. Оно се зове Akkadier или Sumirier, због чега су доцнији владари Вавилона додавали својој титули: „Краљ од Сумира и Акада“. Њихова главна места становања беху Uru (Ур Халдејски) најјужније насеље на десној обали Еуфрата; северозападно од њега Arku (у Библији Ерех) и напослетку Babilu (Вавилон). Сем тога у Библији (Пост. X, 10) и у натписима налази се један град и покрајина Akad. Поред тог становништва налазило се још од 3000 год. пре Христа један семитски елемент који је духовни наследник прастановника примивши првенствено њихов клинасти правопис — die Keilschrift, а затим мало по мало и превласт. Сем правописа, и мере за тежину, запремину и одређивање новца су акадског порекла, или како се обично каже, старовавилонског“. (Biblische Archäologie. Freiburg in Br. 1887. стр. 342).

и библиотекаре, које потврђује и књига Исуса Навина у којој се говори о „Kiriath-Sepher-у“. т.ј. о „граду књига“, друкчије назват: Kiriath-Sannâh, т.ј. „град просвете, наставе“¹⁾: Та стара светска култура и писменост, која је дакле имала утицај на Јевреје, од стране историчара нашег времена подељена је на три периода: први период који траје од 4000—3000 г. пре Христа када је подједнако гајена религијска и светска литература; други период обухвата време од 3000—2000 г. где преовлађује светска литература; трећи пак период настаје 1400 г., који се сматра као период лепе литературе²⁾.

Са одгонетањем (дешифровањем) хиероглифа од стране франц. научењака François Champollion-a 1822 г.³⁾, настао је велики преокрет у египтолошкој науци, као што је то био случај у асиро-вавилонској науци када је 4. септембра 1802. год. клинасти правопис одгонетнуо немачки научник Georgh Friedrich Grotefend, прочитавши натпис цара Даријуса и Ксерса⁴⁾. Из појединих ископина које су овда онда пронађене почевши од XIX века до данашњих дана у Вавилонији, Египту и Палестини видимо да су на много времена пре Авраама постојале народне библиотеке, које су садржавале како нове саставе тако и копије старих, и да су та дела била унесена у нарочите каталоге, као и данас што је ред у библиотекама⁵⁾. Из натписа Tel el-Obeid-a, из времена око 3100 г. пре Хр., видимо да је у то време био жив саобраћај између Месопотамије и Египта преко Палестине, када су из Египта доносили циглу, преп за зидање храма у Tel el-Obeid-у⁶⁾. Зато је било просто немогуће да Јевреји, који су тако рећи живели у њиховој средини, буду у то време лишени писмености, како су то пре ових ископина учили поједини

¹⁾ Упореди Meignan, op. cit. стр. 72. прим. 2. где се позива на дело R. A. Sayce, The higher criticism and the verdict of the monuments.

²⁾ Hoberg, Genesis nach dem Literalsinu erklärt. II Auf Freiburg im Br. 1908, стр. XX пр. 1.

³⁾ Art. Allgeier, Bibel und Schule. Freiburg in Br. 1922. стр. XX 6—7. На стр. 5 говори о експедицији Наполеоновој 1789. год. у Египат и проналаску једног египатског натписа са грчким преводом, који су војници пронашли при копању шанца код тврђаве St. Julien.

⁴⁾ Ibidem, стр. 10. где спомиње и енглеског научника Henry Rawlison-a, да је прочитао име Хистаспа, Дарија и Ксеркса независно од Grotefend-a.

⁵⁾ Упореди А. П. Лопухин, Библијска Историја. С. Петербургъ 1889 стр. 69.

⁶⁾ Упор. St. Langton, Der Alte Orient, Bd. 26. Ausgrabungen in Babylonien seit 1918. Leipzig 1928, стр. 12—13.

научници, као Hautmann A. Th.⁶⁾ и Vater J. S⁷⁾, тврдећи да су Јевреји за писменост сазнали тек по освојењу и уласку у Палестину од Феничана, коју су ови употребљавали на неколико стотина година пре њих. Изгледа, да су они овај закључак донели по угледу на натуралистичку философију да би само могли доказати да се писменост и код Јевреја појавила тобож путем еволуције. Али ова њихова хипотеза, заснована на сумњи, оборена је асирологијом и египтологијом, о којој ћемо опсежније проговорити у одељку позитивне критике, под насловом: „Ханаан, Египат и Вавилон и састав Петокњижја“.

2. МОЈСИЈЕ И ПЕТОКЊИЖЈЕ.

Упознавши се у претходном одељку са појавом писмености у Месопотамији, отаџбини патријарха Авраама оца изабраног народа Израиља, на 4000 година пре наше хришћанске епохе, као и са појавом књижевности код осталих народа с којима је Израиљ био у додиру (Ханаанаца и Египћана), прелазимо на тему постанка прве јеврејске религијске књиге и њеног аутора — књиге која је до нас сачувана.

На челу јудејског канона старозаветних књига стоји Thorāh — Петокњижје, и сматра се као прва књига јеврејске свете литературе. Она је с тога не само први извор Откровења него и најстарији писани докуменат о манифестацији Божјој човеку о своме бићу и својствима. Сви остали списи Старог Завета, нарочито историски, као наставни делови прикључују се овој првој књизи, док пророци своја пророштва базирају на њеном Закону — Декалогу. Тај најстарији писани докуменат — Петокњижје — на основу сведочанства саме књиге и традиције јудејске, самарјанске и хришћанске приписује се Мојсију, вођи и законодавцу изабраног народа. По њима, Мојсије је ову књигу написао у времену између изласка из Египта до освојења Палестине¹⁾ руковођен божанском инспирацијом. Тада је он ту своју књигу написао на основу раније усмене традиције и писаних записа — [ту подразумевамо „Шестоднев“ (По-

⁶⁾ Hist.-Kritische Forschungen über die Bildung das Zeitalter u. den Plan der fünf Bücher Mosis. Rostock 1831.

⁷⁾ Commentar über den Pentateuch, Kalle 1805.

¹⁾ Dr Kaulen, Einleitung in die heilige Schrift, II Bd, 5, Aufl. Freiburg im Br. 1913, стр. 12—13.

стање I, 1 — II, 3¹⁾), затим „Историју Нојеву“ (IV, 9) која има карактер једног дневника, регистре племена (V, XI и XXII) који су свакако били писани, „песму Ламехову“ (IV, 23) једну усмену трудицију и т. даље²⁾), — првенствено пак записујући у њу преживеле догађаје са уредбама и прописима које је он давао свом народу у току 40 годишњег путовања.

Да бисмо се уверили у истинитост ових речи, прећи ћемо прво на излагање доказа из самога Петокњижја, које доказе, по угледу на друге писце, називамо: унутрашњи докази. Потом ћемо прећи на излагање доказа из осталих књига како Старог тако и Новог Завета, који се зову спољни докази

а) *Унутрашњи докази.* — С обзиром на карактер ових доказа подељујемо их на: директне и индиректне унутрашње доказе.

1. *Директни унутрашњи докази.* Ови докази, додуше, не говоре нам изрично да је Мојсије писац целог Петокњижја, већ се само чешће понавља заповест Божја Мојсију да запише поједине важније догађаје у књигу — *bassépher* Таких заповести имамо две. Прву заповест добио је Мојсије после победе И. Навина над Амаликом и његовим народом, а која заповест гласи: „Потом рече Господ Мојсију: запиши то за спомен у књигу“³⁾ Масорети⁴⁾), уводећи самогласне знаке у јеврејској азбуци, реч „у књигу“ обележили су самогласним знаком т. з. патахом (који знак овде означују члан „ha“) и гласи: *bassepher*. У овом случају постављени самогласни знак патах циља, мисли на већ познату књигу, у коју је, значи, Мојсије веч почео уписивати раније догађаје и законске прописе. У противном, без патаха, реч „у књигу“ гласиса би *besépher* (т. ј. овде је именица *sepher* — књига без члана *ha*, састављена само са предлогом *be*), и тада не би

¹⁾ Упореди, Dr. Kaulen, *Der biblische Schöpfungsbericht* (Gen. I, 1 - II, 3). Freiburg im Br. 1902, стр. 2. где вели да „књига Постање почиње Божјим Откривењем дато првим људима. које се његовим промислом одржало до писца Мојсија, или неког старијег аутора од овога.“

²⁾ Dr. Kaulen, *Einleitung* (op. cit.) II, стр. 16; — Crelier, *La Saite Bible, La Genése. Paris 1901.* стр. VIII заступа исто мишљење, позивајући се на књигу „Ратови Господњи“, у Бројевима XXI, 14.

³⁾ Изласка XVII, 14.

⁴⁾ Масорети су писци вокализације у јеврејском тексту, у времену од VI—IX века по Христу. Своје име масорети добили су од јеврејске речи *massorah* — традиција.

означавала једну одређену књигу већ ма коју било, како је то превео грчки превод LXX: »εις βιβλιον« место: »εις το βιβλιον«. Друга пак заповест односи се на заветни Закон — Декалог, који је Јахве наредио Мојсију да запише после прекида завета са Израиљем због обожавања златног телета, а која заповест гласи: „И рече Господ Мојсију: напиши себи те речи; јер по тим речима учиних завет с тобом и са Израиљем“¹⁾)

Поред наведених заповести Божјих Мојсију да запише добијено Откривење, имамо т. з. релативна сведочанства. Та релативна сведочанства говоре нам: прво, да је Мојсије приликом закључења првог завета написао књигу Завета која се састоји од записаних закона у књизи Изласка XX, 22 — XXXIII, 33, које пак сведочанство гласи: „И написа Мојсије све речи Господње“²⁾) а који је завет он затим прочитао: „И узео књигу заветну и прочита народу“³⁾); друго, да је Мојсије написао списак бивака (логоровања) јеврејске нације за време путовања кроз пустињу, а који се списак почиње речима: „И Мојсије пописа како изидоше и где стајаше по заповести Господњој, и ово су путови њихови како путоваше“⁴⁾). Даље релативна сведочанства говоре нам да је Мојсије написао девтерономиске законе, који су у ствари интерпретација ранијих закона а нипошто њихово буквално понављање, давши их потом свештеницима и свима старешинама Израиљевим. То сведочанство гласи: „И Мојсије написа овај закон и даде га свештеницима, синовима Левијевим, који ношху ковчег завета Господњег, и свима старешинама Израиљевим“⁵⁾). У следећим стиховима Мојсије им налаже да „сваке седме године, у одређено време године опросне, на празник сеница, када дође сав Израиљ и стане пред Господа Бога свога на месту које изабере, читај овај закон пред свим Израиљем да чују. Сабравши народ, људе и жене и децу и дошљаке, који буду у местима твојим, да чују и уче да се боје. Господа Бога вашег, у држе и творе све речи овога закона — hathorah hazoth“⁶⁾). Овај закон, по Hoberg-y

1) Изласка XXXIV, 27.

2) ib. IIb, XXIV, 4.

3) ib. IIb, XXIV, 7.

4) Бројеви XXXIII, 2—49.

5) Пон. Закони XXXI, 9.

6) ib. IIb, XXXI, 10—12.

неки протежу на претходне три књиге, па и на прву књигу (т.ј. Постање¹). То долази отуда што Петокњижје, као целина, ништа друго није него Закон — *Thorâh* који чини јединство међу књигама, почевши баш од књиге Постања која се сматра као историски увод у Закон. То мишљење донекле потврђују речи следећих 24—26 стихова пете књиге, где се каже: „И кад написа Мојсије речи овога закона у књигу све до краја (т.ј. кад је довршио збирку закона Петокњижја), заповеди Мојсије левитима, који ношаху ковчег завета Господњег, говорећи: „Узмите ову књигу закона, и метните је покрај ковчега завета Господа Бога свога, да буде онде сведок на вас“²).

Ово су, дакле, директни унутрашњи докдзи који, и ако се налазе само у трима књигама Петокњижја (Изласка, Бројеви и Поновљени Закони), ипак својом садржином и планом излагања те садржине стоје у нераздној целини. Отуда доносимо овај логички закључак: Ако се Мојсије призна за писца једног само одељка истог дела онда, природно, морамо га признати за писца и осталих одељака тога дела, састава, које је он — по сведочанству Бројева³) — писао у виду неког дневног записника почевши, од изласка из Мисира па све до доласка у моавску долину, где је Израил добио напред споменути књигу *Thorâh*. Његова пета књига путем аналогије говори о писаном закону који већ постоји у претходним књигама. То се уверавамо из ових речи које је Мојсије рекао сакупљеном народу: „Ако не уздржиш и не уствориш све речи овога закона, које су написане у овој књизи“⁴), — под којом књигом разуме свих пет делова који су све до вавилонског ропства чинили једну неразделјиву целину. Овоме треба додати доказ исте пете књиге (XXVIII 60—61) где

¹) Die Genesis (op. cit.) стр. XVII.

²) J. Kley (Die Pentateuchfrage, op. cit. стр. 218) заступа мишљење да после овога Мојсије није више писао, пошто је тада своју књигу предао левитима. Према томе, вели, главе XXXII—XXXIV Пон. Закона написане су после Мојсија. Да ово потврди нарочито наводи речи „iš elohim“ — „човек Божји“ XXXI, 1 и „eved Jahveh“ — „слуга Божји“ XXXIV, 5 које речи, вели, Мојсије никада за себе није употребио.

³) XXXIII, 2.

⁴) XXVIII, 58. — Упоредо Пон. Закони: XXVIII, 6; XXIX, 20; XXX, 10. где се проклињу сви они који не држе заповести овог писаног закона, и обратно пак благосиљају они који његове заповести извршују. То су т. зв. релативни докази, којима се потврђује постојање писаног закона у време Мојсија.

се говори о патњама Израџаца у Египту, а које се односе на већ записате патње у књизи закона — т.ј. у књизи Изласка I—XIV главе¹⁾. Ово је, може се рећи, еклатантан доказ нераздељивог јединства последње књиге Петокњижја с претходним књигама.

Од не мање важности су првих тридесет глава књиге Понувљени Закони где Мојсије стално говори у првом лицу једине, као на пример: „И рече ми Господ“, док те речи у предходећим књигама стоје у трећем лицу, то јест: „И рече Господ Мојсију“. Ова разлика долази вероватно отуда што је Мојсије пету књигу написао пред саму своју смрт у долини према Вет—Фегору, у којој је с потребном интерпретацијом резимирао све раније уредбе и законе које му је Јахве дао да их преда свом изабраном народу — Израџу. Зато, дакле, овде Мојсије и говори у првом лицу једине да нагласи важност учињеног завета непосредно између њих (Израџа) и Јехве-а.

2. *Индиректни унутрашњи докази.* Први индиректни доказ без сумње је тај што је писцу Петокњижја Египат (Мисир) сасвим позната земља²⁾; Синајско полуострво добро познато³⁾; док Ханаан остаје му апсолутно непозната земља. о којој говори само по аналогији⁴⁾. Зато доносимо закључак да је само онај писац могао добро знати описати у књигама Постање и Излазак однос јеврејског народа са египатским народом, затим топографију путовања од Мисира до Ханаана и дате законе и прописе, — који је био очевидац свих тих догађаја, Један јеврејски писац из доцнијег доба свакако не би то могао тако тачно описати. Само очевидац, Мојсије, будући избавитељ и вођ Израџаца, а уз то један од најобразованијих и најшколованијих људи свог доба који се васпитао

¹⁾ Flunk S. J., Pentateuch, у Kirchentexikon W. u. W. II Aufl. Bd. IX. стр. 1791.

²⁾ Упореди Постање, II, 22; XLI, 45 и др.

³⁾ Упореди Изласка XVI, 10; Бројеви XXX. 3 и т. д.

⁴⁾ Упореди Постање XXIII, 2; XXXIII, 18; Пон. Закони XI, 10.30. — Упореди Meignan, L'ancien Testament. De l'Éden á Moïse. Paris 1895, стр. 45—54 где наводи све предмете и обичаје које је Мојсије позајмио од Египћана, па чак и одежде свештеника, начин принашања жртава. Урим и Тумим су, вели, у својој основи дело Египћана. — Такође види Vigouroux, Les livres saints et la critique rationaliste, t. III, стр. 86.

на двору Фараоновом, природно био је писац Откровења која је директно од Бога добијао за свој народ. Зато се Мојсије с правом сматра не само за вођу свог народа и његовог посредника, већ и за законодавца. Те законе он је изложио хронолошки а не систематски, који начин излагања уверава нас да су дотични закони били одмах записани по њиховој објави.). Даље, Петокњижје нигде не говори о политичкој организацији Израила — што би био случај да је постало сасвим доцније у време царева, — већ задржава патријархални режим. Управо Мојсије затвара стару а отвара нову епоху изабраног народа, јер је он уједно: последњи патријарх а први пророк, те је на тај начин посредник — алка између прошлости и будућности, а његова књига веза између старог и новог времена. Такође, поред тога, пада у очи да се писац бори противу мисирских врачарија и многобоштва; па, да је ова књига написана после Мојсија и заузећа Ханаана, у њој би се говорило о култу Вала и Астарте, чије су идоле обожавали ханаански народи¹⁾.

Све напред наведено иде у прилог томе да је Петокњижје написано у пустињи у току четрдесетогодишњег путовања, јер се у њему говори о животу у логорима (и то, не о логорима номадских народа већ о логорима за време путовања кроз пустињу) на који се живот и прописе првенствено односили. Као што смо већ рекли, те прописе најприродније дао је и написао Мојсије, један од најинтелигентнијих људи свог доба, јер је за време свог бављења на двору Фараоновом, као члан свештеничке класе, био посвећен не само у египћанску религију већ и у египћанску науку и закон. А као вођ свог народа био је опет дужан да то своје знање и ученост употреби на добро свог народа. Зато се трудио да помоћу божанске инспирације запише целу прошлост како свог народа тако и осталог рода човечанског, па и света у опште. И, да му сопствена садашњица не би остала неприбележена, почео је још од првог дана изласка из Мисира да води дневник путовања.²⁾ С тога књиге Петокњижја — сем Постања — и имају више карактер једног дневника; изузетак чини, дакле, само књига Постање која

1) Aem. Schöpfer, Op. cit. стр. 320.

2) Упореди J. Kley, Pentateuchfrage (op. cit.) стр. 220.

3) Бројеви XXXIII, 2.

је систематски написана.¹⁾ Отуда у осталим књигама налазимо кратке напомене од мале важности, које је пак могао написати само очев и дац, као: број извора и палми у Елиму²⁾; имена синова стрица Аронова који су изнели своју погинулу браћу у храму³⁾; тачан списак који донесоше „кнезови Израилјеви, старешине у домовима отаца својих, кнезови над племенима и поглавара од оних који беху избројени“⁴⁾ и остала места.⁵⁾

Узевши у обзир наведена директна и индиректна сведоштва самог текста Петокњижја као најмеродавнији извор, долазимо до закључка: да је Мојсије, као вођ, законодавац и најшколованији у то време међу Јеврејима, писао поменути књигу у току путовања од изласка из Мисира, завршивши је пред саму своју смрт на прагу обећане земље.⁶⁾

β) *Спољни докази.* — У спољне доказе долазе сви они повиви на Петокњижје као дело Мојсијево које налазимо у осталим књигама Старог и Новог Завета, као и у списима јеврејске, самарјанске, хришћанске па и мухамеданске литературе. Према изложеном реду и ми приступамо свом даљем раду и анализи нових доказа.

1. Докази књига Старог Завета. Одмах примећујемо да су сви старозаветни писци од Исуса Навина до Јездре и Немије узимали *Thorâh Moschêh* као једино правило на коме су основали све институције грађанске и религијске свог народа. Тако Исус Навин, први старозаветни писац после Мојсија, вели у својој књизи следеће: „Само буди слободан и храбар да држиш и твориш све по закону који ти је заповедио Мојсије..... Нека се не раставља од уста твојих књига овог закона“.⁷⁾

Слично И. Навину и остали старозаветни писци спомињу Петокњижје као дело — управо као закон Мојсијев, изузев

¹⁾ По Alliolli-у Мојсије је књигу Постање написао пре изласка из Мисира, да би је ставио као темељ свом законодавству изложеном у остале четири књиге. (Наведено код J. Kleu-a, op. cit. стр. 221., напомена †).

²⁾ Изласка XV, 27.

³⁾ Левитска X, 4.

⁴⁾ Бројева VII, 2.

⁵⁾ Види Kaulen, Einleitung in d. heil. Schrift (op. bit) Bd II, стр. 19.

⁶⁾ Упореди Wilh. Möller, Historisch-kritische Bedenken gegen die Graf-Wellhausensche Hypothese, von einem früheren Anhänger. Gütersloh 1899, страна 2.

⁷⁾ I, 7—8. — Упор. III, 7; IV, 12; VIII, 31—34; IX, 15 и друга места у овој књизи.

писца књиге Самуилове и књиге о Судијама. Додуше, писци ових двеју књига индиректним путем стављају до знања да су им познати догађаји јеврејске историје описате у Петокњижју као и закон који је био у пракси, само тај закон нигде није директно споменут као Мојсијев. Остали пак писци, као што споменусмо, спомињу Мојсија и Петокњижје, често идентификујући га с том његовом књигом, што се уверавамо из следећих примера: II Дневника назива Петокњижје просто „књига Мојсијева“¹⁾; IV о Царевима „књига закона Мојсијева“²⁾; пр. Малахије „закон Мојсијев“³⁾ и т. д. Нарочиту пак за нас важност има II Дневника, XXXIV 14, јер вели ово: „И кад ивнашаху новце донесене у дом Господњи, нађе Хелкија свештеник књигу закона Господњег данога преко Мојсија“. Тиме се, дакле, објашњавају и допуњују она места која спомињу само „закон Господњи“, без подаката о његовом аутору.

Но сем ових директних позива писаца старозаветних књига на Мојсија и Петокњижје, имамо и т. з. индиректних сведочанства. Као пример узимало ова места: I, пророк Осије вели: „Али они преступише завет (мисли на Јеврема, т. ј. северно царство и Јуду, т. ј. јужно царство), као Адам“⁴⁾; т. ј. завет који је описан у књизи Постање.⁵⁾ У V, 14 Осије додаје: „Јер ћу бити као лав Јеврему, као лавић дому Јудину“, — лавић, који је надимак Јуда добио од Јакова на самртном одру приликом његовог благослова: „Лавићу Јуда!“⁶⁾ Тако исто пророкове речи: „Јер преступише завет мој и отпадише се од закона мога“⁷⁾ односе се на закон објављен у Петокњижју. Из упоређења појединих стихова књиге пр. Осије и Петокњижја види се да је пророк Осије — који је живео и делао у VIII веку — имао предао се писано Петокњижје, којим се користио приликом састава своје књиге⁸⁾. 2. Пророк Амос —

¹⁾ XXV, 4; — тако исто Јездрина VI, 18 и Неслијина XIII, 1.

²⁾ XIV, 6.

³⁾ III, 22. — Упор. Јездра X, 2; III Царев. III, 2; Данило IX, 13.

⁴⁾ VI, 7.

⁵⁾ Упореди I, 27—31 и II—III Постања. Упор, опширније Keil, Einleitung § 34, II A. стр. 119—122.

⁶⁾ Постање XLIX, 9.

⁷⁾ Осије VIII, 1. — Речи IV, 2: „Заклињу се криво и лажу и убијају и краду и чине прељубу“, очигледно се односе на Декалог, т. ј. на десет Божијих Заповести, у књ. Изласка XX, 1—18.

⁸⁾ Опширно види J. Kleu (op. cit. стр. 225—228) који упоређује Осију IV, 5, са Пон. Закони XVII, 8, 9; Ос, IV, 1 с. Левит XYVI, 26; Ос, IV, 13 с Пон. Зак. XVII, 2, Ос, V, 6 са Изл. X, 9; Ос, XII, 4 с Пост. I, 25 итд.

такође из VIII века — који је био пастир и као такав позват у пророчку службу, својом књигом сведочи да је религијски живот у северном јеврејском царству текао по одредбама Петокњижја. Из прегледа његове књиге види се да је знао за излазак Израиља из Египта и његово бављење четрдесет година у пустињи.¹⁾ 3. Пророк Јоил у својој књизи (II, 3.) чини алузију на створење света — Шестоднев, који се као увод налази у почетку књиге Постања. 4. Пророк Исаија, у својој првој глави, циља на књигу Поновљени Закони XXXI, 16 17. 20 и Бројеви XIV, 11 и XIV, 30. 5. Пр. Михеј у свом спису такође алузира на књигу Поновљени Закони, а нарочито на Мојсијеву песму.²⁾

Сва наведена места, дакле, иду у прилог томе да је Петокњижје, као прва старозаветна књига, била образац осталим писцима без обзира на деобу царства јеврејског на северно — Израиљ и јужно — Јуду, и без обзира на тежњу цара северног царства да свој народ и духовно одцепе од Јерусалима и Јуде,³⁾ које се позивање на Петокњижје, као закон Мојсијев, продужило и после све до Јездре. Сви су се они, дакле, њиме служили и на њега позивали приликом говора о светињи, жртвама, празницима, свештеницима и о левитима. Значи, Петокњижје је било основ јеврејског религиозног и политичког живота: пре, за време и после вавилонског ропства.

2. Докази књига Новог Завета. Сва четворица јеванђелисти говоре о Мојсију као писцу Закона *Thoráh* било директно било индиректно⁴⁾. Као најважније сведочанство Н. Завета узимало Јеванђеље по Јовану које садржи ове речи Спаситељеве: „Јер да сте веровали Мојсију тако би сте веровали и мени; јер он писа о мени. Али кад његовим писмима не верујете, како ћете веровати мојим речима“.⁵⁾ Сем јеванђелиста и Ап. Павле сматрао је Мојсија као писца Петокњижја, говорећи: „Јер кад Мојсије изговори све заповести по закону свему народу... покропи и књигу и сав народ“.⁶⁾

¹⁾ Амос II, 10. — Упор. VII, 10 и след.

²⁾ I, 2; III, 4. 11.

³⁾ Hengstenberg, Beiträge zur Einleitung in das A. Testament, t. II, стр. 48.

⁴⁾ Види: Матеј XIX, 7; XXII, 24. — Марко I, 44; VII, 10; XII 19. — Лука V, 14; XX, 28.37 и др.

⁵⁾ Јован V, 46—47.

⁶⁾ Јеврејима IX, 19. — Римљ. V, 13—14; X, 5.19.

Овом сведочанству Спаситељевом, јеванђелиста и Апостола Павла следовали су затим оци и учитељи Цркве бранећи у својим списима Мојсија као писца Торе од разних напада многобожачких и јеретичких писаца.¹⁾

3. Докази ван библијских писаца. Поред напред наведених сведочанстава Старог и Новог Завета имамо и т. зв. ван библијских сведочанства, која су: списи јеврејских писаца Филона и Јосифа Флавија (из I века хришћ. епохе) и Талмуд. Филон, у свом спису *De vita Moysis*²⁾ вели да је Мојсије као надахнути пророк сâм своју смрт описао у последњој глави књиге Поновљени Закони. Док Јосиф Флавије, у свом спису *Contra Apionem*,³⁾ у броју 22. књиге јудејског канона на прво место ставља Петокњижје Мојсијево. Талмуд, књига јудејских традиција, вели пак следеће: „Мојсије је написао своју књигу (т. ј. Петокњижје) књигу о Јову и одељке о Валааму.“⁴⁾ Затим додаје да је Исус Навин написао „своју књигу и осам стихова у Закону“, — наиме вест о смрти Мојсијевој, који се налази описана у Пон. Закони XXXIV, 5—12

Наведеним ван библијским сведочанствима вредно је додати традицију Самарјана, који изрично сматрају Мојсија за писца Петакњижја, осуђујући књижевника Јездру да је унео неке нетачности у текст Торе. Ова традиција има важност у толико пре што су Самарјани само ову старозаветну књигу признали и усвојили, и што се ова традиција свакако датира из времена пре деобе јеврејског царства на северноизрађско и јужно-јудејско царство; а по Steier — у датира се од самог Мојсија.⁵⁾

Ислам, коју је религију основао Мухамед (рођен око 571 год. у Меки) на основу Старог Завета и несторијанског јеретичког јеванђела,⁶⁾ такође признаје Мојсија за писца придаване му књиге, т. ј. — Петокњижја.

1) Упореди: 1. Ориген (*Contra Celsum* IV, 42) где напада овог незнабожачког филозофа што није признавао Мојсија као писца Петокњижја; 2. Епифаније (*Adversus haeresis* XXXIII, 4) спомиње Птолемеја Валентианера који је разликовао у Петокњижју одељке Мосијеве епохе од додатка у старини; 3. Јован Дамаскин (*De haeresis* XIX) вели да су Назареји били противу традиције, наиме да је Мојсије писац Петокњижја.

2) II, 8. — По J. Kleu (*Op. cit.* стр. 146) рабини и данас заступају ово мишљење.

3) *La Sainte Bible. La Génese. Paris 1991*, стр. XX,—XXI.

4) Види нашу студију: Коран и Јеванђеље, у часопису „Мисао“ 15. IX. 1925, стр. 1216—1217.

*

Закључак. — Пре него што пређемо на историју и анализу Критике, сматрамо за потребно да, размирајући речено, бацимо један поглед на текст и језик Торе.

Из читања текста Петакњижија видимо да је у њему божанско откривене записато искрено и тачно, јер се ту на историјски начин приказује давање Божијег Закона и његово увођење у живот изабраног народа. Зато Петакњижије, као целина, ништа друго и није него Закон, пошто се сва историјска саопштења односе на тај закон, који је исказан у законима синајске и моавске колекције, а уз то и у говорима. Синајска колекција по времену претходи моавској колекцији, па зато су њени закони записани у књигама Излазак и Левитска (чији је пак увод књига Постање); док закони моавске колекције записани су у књизи Бројеви, док говори — који имају законску вредност — записати су у књиги Повољени Закони као интерпретација закона споменутих колекција. Иако су ови закони забележени хронолошким а не систематским редом, ипак се провиди њихова тежња, наиме: да Израил издвоји од осталих народа и, привезавши га за Палестину, учини изабраним народом Јахве. Испуњење датог им закона, Израилу је било потребно да би у „последње време“ могао достојно дочекати Мисију. Зато су пророци и имали у дужност да Израил у времену његовог отпадања, од Закона на исти опомињу с напоменом, да се његова мисија првенствено односи на будућност и да, посредством тог баш Закона, носи спасење за све народе.

Али аутентичност Петокњижија потврђује још и јединство језика, управо стила, који, и поред доцнијих уметака (гласа), остаје свуда исти. Разлика у стилу долази једино од разноликости саме садржине. Мојсије је, дакле, био слободан — као и данашњи писци — да према теми бира и начин изражаја. Зато Cornely et Merk с правом налази већу разлику између првог и другог дела Гетовог Фауста¹⁾, него што то постоји међу књигама Петокњижија. Отуда и Мојсије добивено откривење и преживеле догађаје записао је у виду прича, закона реторике и поезије. Од теме, дакле, зависио је и стил поједине књиге. Само је на тај начин објашњиво зашто је књига

¹⁾ Manuel d' introduction (op. cit.) t. I, стр. 413.

Постање изложена у виду прича; Изласка, Левитска и Бројеви у виду закона; док, у књизи Поновљени Закони преовлађује реторика. Уз то овде—онде имамо и песме, као: песма Ламехова (Пост. IV, 23), песма Мојсијева (Изл. XV, 1—19; Пон. Зак. XXXII), песма Марије сестре Мојсијево (Изл. XV, 21) и т. даље. Ради лакшег схватања, следствено. Мојсије је био принуђен да Закон — у ствари историју религије у једног Бога (Јахве) а не специфичну историју јеврејског народа или свету у опште — запише на поменути четири начина. Ово у толико пре што је он, без сваке сумње, боље него и један други Јеврејин познавао египатску културу и писменост што потврђују ископине у Мисиру и Палестини,¹⁾ а као посредник између Јахве и Израилџа најбоље је могао опити давање Закона и Откривења у опште.

Дошавши до овог закључка прелазимо на други део ове наше студије — то јест на К р и т и к у, њено историјско развиће и анализу.

II КРИТИКА

A. НАСТАВНО-ДЕСТРУКТИВНА КРИТИКА

1. ИСТОРИЈСКО РАЗВИЋЕ НЕГАТИВНО - ДЕСТРУКТИВНЕ

Из предњег дела ове наше расправе видели смо да у старици не само нико од Јевреја није сумљао у аутентичност Петокњижија, него такође нико од Самарјана и Хришћана. (а доцније ни од Мухамеданаца) није сумљао у његову аутентичност, сви сматрајући Мојсија за писца целог Закона — Петокњижија. Тек, почетком X. века, јунејски иаучник R. Jischak посумњао је да су речи: „А ово су цареви који цароваше у земљи Едомској пре него се зацари цар над синовима Израилским“ (Постање XXXVI, 31) написане руком Мојсијево, већ од неке непознате руке у сасвим доцније доба, т. ј. доба царева Јудиних. Његовоа мишљењу у XII веку придружио се Абен Есра († 1167), који је још и ова места: Постање XII, 73, XXII, 14; Поновљени закони I, 1; III, 11, и XXXIV, 5—12 огласио за послемојсијска. Од Хришћана први је посумњао у

¹⁾ Упореди: Н. J. Heyes Joseph in Aegypten: Biblische Zeitfragen. Heft G. Münster 1911; и 9. Ebers, Aegyptische Studien (Stuttgart und Leipzig 1900), стр. 33—46.

Мојсија ко писца Rudolf Bodenstein von Karlstadt у свом спису „De canonicis scripturis libellus“¹⁾ примедбом да је Мојсију немогуће да своју смрт и погреб лично опише. Ту своју сумњу изразио је овим речима: „Defendi potest Mosen non fuisse scriptorem quinque librorum, quoniam sepulto Mose filium orationes idem invenimus non eundem Mosen; ista de morte Mosis nemo nisi plane dementissimus, Mosi velut actori tribuet“. Енглески философ Thomas Hobbes (†1679) држао је да је Мојсије написао само један део књиге Поновљени Закони (XI—XXVII), у којим главама изрично се говори да их је написао Мојсије;²⁾ остале пак, делове је одрицао а нарочито места у која је још Aben Esra посумњао, додајући им Бројеви XXI, 14. Али, за доцнији развитак негативне критике, од нарочите су важности мишљења ове двојице Isaac de la Peyrère (†1676) и Baruch Spinoza (†1677). Peyrère је творац системе преадамита — т. ј. по њему Адам и Ева нису прародитељи свију људи у опште већ само Јевреја; други пак људи, Прадамити, створени су пре Адама шестог дана заједно са животињама. Према томе, вели, Мојсије није писац Петокњижја³⁾. Spinoza, отац модерног пантеизма, у свом спису „Tractatus theologico-politicus“ (стр. 8)⁴⁾ оспорио је јединство Петокњижја пошто се у њему о Мојсију говори у 3. лицу, приписавши га књижевнику Јездри. Његовом мишљењу придружио се Jean Le Clerc — Clerikus († 1657—1736), професор јеврејског језика у Амстердаму, и Antonius van Dale, који су тако исто учили да је Јездра, или неко други из његовог доба, написао Петокњижје, употребивши само списе из мојсијевске епохе.⁵⁾

Крајем XVII века Richard Simon († 1712), француски ора-торијанац, у свом спису „Histoire critique du Vieux Testament“⁶⁾ разликовао је у Петокњижју два дела: Мојсијево и после-мојсијевско. Мојсије је, вели, написао само законски део, док историјски део написали су аналити, који је он придодao

1) Wittenberg, 1520 g.

2) Leviathan, с. 33. 1650. г. — Opera philosophica III, Londini 1841, стр. 270 и след.

3) Jystema theologicum ex Praedamitarum hypothesi, pars prima 1655, не означивши место штампања тог свог дела.

4) 1670 г.

5) A. van Dale, Dissertationes de origine ac progressu Idololatriae... Amstelodami 1696.

6) Amsterdam 1685.

свом законском делу; за књигу пак Постање Simon преставља да ју је Мојсије написао на основу усмених и писмених извора. Али Simon у Петокњижју — као што рекосмо — примећује и послемојсијевске додатке — *addimenta*, који су се почели уносити у текст Торе од појаве знаничних пророка, због чега у тексту, вели, постоје многа понављања, слаба веза међу деловима, и различити стил. Због ових својих закључака Richard Simon сматра се претечом теорије хипотеза негативно-деструктивне критике.

Половином XVIII века, Jean Astruc, професор медицине у Паризу и римокатолик, анонимним својим списом постао је стварни творац негативне критике Петокњижја. Додуше, тај његов спис имао је апологетски карактер и циљ, наиме: да Мојсија узме у заштиту као писца књиге Постања — односно Петокњижјаја. То се види из наслова његовог списка, који гласи: „*Conjectures sur les Mémoires Originaux don il paroît que Moïse s' est servi pour composer le livre de la Genèse. Aves des Remarques, qui appuient ou qui éclaircissent ces conjectures*“.¹⁾ У наведеном делу Astruc је покушао да докаже да се Мојсије приликом састава књиге Постања служио прастарим писменим мемоарима који су пре њега били написани, због чега се ти извори — оригинални мемоари — на неким местима подударују, а на неким пак противурече један другима. По њему, Постање је састављено из четири врсте старих извора — оригиналних мемоара. У прву (А) врсту спадају они извори где се за означање Божјег имена употребљава јеврејска реч: *Elohim* (*Deus*); у другу (В) врсту где се за означање Божјег имена употребљава јеврејска реч: *Jahwêh* (*Domipus*), односно *Jahwêh Elohim* (*Domipus Deus*); у трећу (С) врсту спадају она места која се понављају; док у четврту (D) врсту долазе она места у којима се у опште не спомиње име Божје, те се због тога не могу ставити нити у А нити у В врсту; то су више фрагменти. Главна карактеристика D врсте је та што њена места изгледају сасвим страна историји јеврејског народа. Даље Astruc додаје да је Мојсије у почетку споменуте изворе — два главна (Елохим и Јахве) и 10 споредних (фрагменте) — ставио у четири колумне по хронолошком реду, који се ред није доцније више-

¹⁾ 1753. г. Brüssel.

одржавао¹⁾. Овим својим излагањем, дакле, Jean Astruc хтео је да докаже да је Мојсије написао Постање и остале књиге Петокњижја на основу старих извора, мемоара²⁾.

Ово Astruc-ово мишљење у почетку није имало велике важности³⁾. Али, нешто мало доцније, на основу овог Astruc-овог мишљења Johan Gottfried Eichorn († 1827) засновао је теорију т.з. *Urkundenhypothese* — хипотеза докумената) Eichorn, у своме спису *Einleitung ins Alte Testament*⁴⁾ разликовао је у књизи Постања три извора: α) документе с Божјим именом Елохим; β) документе с Божјим именом Јахве; и γ) уметке, које је лично Мојсије саставио. Остале четири књиге Петокњижја написао је Мојсије, изузев XXXII—XXXIV главе Поновљени Закон⁵⁾. Тако је Eichorn учио у прва три издања свог Увода приписујући готово цело Петокњижје Мојсију, али је затим то своје мишљење изменио односно књиге Изласка Левитске, бројева и Поновљених Закона. Сада, у позније време, Eichorn је учио да су ове четири књиге постале на основу одељака које је делом прикупио и написао сâм Мојсије, а делом неки његов непознати савременик. Као целина, у данашњем свом облику, вели, Петокњижје је постало у времену од И. Навина до пр. Самуила.

Ову хипотезу докумената прихватили су Karl David Ilgen⁶⁾; и Gramberg⁷⁾. Ilgen је пронашао да делови књиге Постања са именом Елохим имају не једног већ два писца: први је скупно десет а други пет докумената, додавши овима још два која носе име Божје Јахве. Затим Ilgen додаје да не може у опште бити говора о једном писцу књиге Постања, већ само о једном „скупљачу, редактору“ докумената. Hoberg примећује: „дали је тај (скупљач, редактор) био Мојсије, Ilgen не каже ништа“⁸⁾.

1) Hoberg, *Die Genesis* (op. cit.) стр. XXXIII.

2) Било је учитеља и оца Цркве који су били истог мишљења као: Тертулијан, Јован Златоуст и бл. Августин.

3) Meignan, *L' Ancien Testament. De l' Éden à la Moïse*. Paris 1895. стр. 75/76. пр. 1.

4) 1780; II Aufl. 1790. Reutlingen; III Aufl. 1803. Leipzig.

5) Hoberg, Op. cit. стр. XXXIV.

6) *Die Urkunden des jerusalemischen Tempelarchivs in ihrer Urgestalt*. I Teil. Halle.

7) *Libri Geneseos secundum fontes rite dignoscendos*. Lipsiae 1828.

8) Loc. cit.

Према изложеноме као творци *Urkundenhypothese* сматрају се: Astruc, Eichorn и Ilgen.

Но није се стало на овоме. Критичка анализа развијала се све више и више на штету аутентичности Петокњижја и Мојсија као његовог писца. После наведене хипотезе јавља се нова хипотеза т.з. *Fragmentenhypothese* — хипотеза фрагмената. Творац ове хипотезе сматра се Johan Severin Vater († 1826), немачки професор универзитета у Halle, и ако је њу раније био предложио (1792 и 1800.) енглески римокатолички теолог A. Geddes. Vater, у свом спису „*Commentar über den Pentateuch*“¹⁾, тврдио је да се књига Постање састоји из 39 докумената (*Urkunden*). И онда своју постављену критику од књиге Постања пренаша на остале књиге Петокњижја, за које вели да се и оне очевидно распадају у одвојене одељке — фрагменте. По њему, не само Постање него и остале књиге нису ништа друго до један конгломерат разних фрагмената, написаних у међувремену од Цара Давида и Соломона до вавилоиског ропства када се Петокњижје појавило у данашњој својој целини. До овога закључка Vater је дошао будући под утицајем F. A. Wolf-ове теорије о саставу Одисеје и Илијаде, наиме: да Одисеја и Илијада нису дело Хомерово већ производ скупљања појединих фрагмената у позније доба, чија старина фрагмената не може да се одреди. И Vater, применујући ово Волфово гледиште на Петокњижје, следствено одбацио је Мојсија као писца Петокњижја, или му је приписао само један незнатан део²⁾.

Следбеници ове хипотезе су: Ant. Theodor Hartmann³⁾, P. von Bohlen⁴⁾ и W. Vatke⁵⁾. Најватренији пак присталица ове хипотезе јесте Wilhelm Martin—Leberecht de Wette (1780—1849) који, заступајући напред изложени поглед Vater-а, отишао је даље, тврдећи, да је Петокњижје, у свом данашњем облику,

¹⁾ Drei Teile. Halle 1802—1805.

²⁾ J. Kley, *Pentateuchtrage* (op. cit.) стр. 148.

³⁾ *Historisch-kritische Forschungen über die Bildung, das Zeitalter u. der Plan der fünf Bücher Moses*. Rostock 1831.

⁴⁾ *Die Genesis, historisch-kritisch erläutert*. Königsberg 1835.

⁵⁾ *Biblische Theologie. I Teil. Die Religion des A. Testament*. Berlin 1839.

постало тек у време вавилонског ропства, због чега — вели — његова садржина нема историски значај¹⁾,

Ову хипотезу фрагмената Stähelin J. I. затим је трансформирао у *Ergänzungshypothese* — хипотезу допуна. Додуше пре њега Heinrich Ewald. у своме саставу „Die Komposition der Genesis kritisch untersucht“²⁾, тврдио је да су Постање и остале књиге Петокњижја састављене на основу једног старог списка који садржи историју од почетка света до смрти Мојсијева, називајући Бога стално именом Елохим (до VI, 2 Изласка) и једног новијег списка неког непознатог писца — свакако Јеврејина, — који је другим очима гледао античку историју свога народа. Stähelin, на четири године доцније у свом чланку „Beiträge zu den kritische Untersuchungen über den Pentateuch“³⁾ модификовао је гледиште Ewald-ово на следећи начин. Резимирано учење Stähelin-ово гласи : Петокњижје није састављено од разнородних елемената нити је без узajамне везе, већ у својој основи има *Grundschrift* — основни спис коме је познији писац (редактор) с нарочитим планом додао *Ergänzungen* — допуне. *Grundschrift* је спис са именом Божјим Елохим, који је методски написан на неколико деценија после И. Навина, и провлачи се кроз четири прве књиге. *Ergänzungen* су дело редактора Петокњижја који је за ознаку имена Божјег употребио реч Јахве написавши их у време Саула или Самуила (он лично или неки његов ученик). Овај редактор, вели Stähelin, не само да се на неким местима од речи до речи служио основним списом Елохим, него му је шта више с планом подражавао и, чувајући своју самосталност, додао је усмене традиције још из Мојсијева епохе. Поред овога, он је и писац пете књиге Поновљених Закона, Овом својом хипотезом, дакле, Stähelin је оборио ранију Vater-ову *Fragmentenhypothese*, по којој је Петокњижје без икаква плана било састављено од 39 фрагмената.

¹⁾ Његова дела су : *Dissertatio critica qua a prioribus Deuteronium Pentateuchi . . . . Jena 1805* ; — *Beiträge zur Einleitung in das A. Testament, Halle 1806—1807* ; — *Lehrbuch der htst. kritischen Einleitung in die canonischen und apocryphischen Bücher des A. Testaments 1817*.

²⁾ Braunschweig 1831.

³⁾ Часопис : „Theologische Studien und Kritiken“ 1835, стр. 461. — Исто мишљење изнео је у свом спису „Kritische Untersuchungen über den Pentateuch“ Berlin 1843 стр. 62

Главне присталице новостворене хипотезе су: Friedrich Tuch¹⁾, Caessr v. Lengerke²⁾ и Franz Delitzsch³⁾:

До сада негативна критика беше више литерарна. Али последњом хипотезом, која је дефинитивно одбацила Мојсија као писца Петокњижја, негативна критика прешла је на историски терен, трудећи се да према историји јеврејског народа и историји његове религије утврди време постанка појединих извора — докумената, и време када су ти извори путем компилације постали једна целина — т. ј. Петокњижје. Тим путем идући негативна критика створила је нову хипотезу т. зв. *Neue Urkundenhypothese* — Нова хипотеза прастарих докумената. Као оснивалац ове хипотезе сматра се Hermann Hüpfeld. У свом спису „*Die Quellen der Genesis und der Art ihrer Zusammensetzung*“⁴⁾ он је нашао да је Петокњижје састављено: из и сновног документа (кога је обележио са E¹) и девтерономског документа (обележивши га са D). Поред ова два документа — т. ј. списка — утврдио је да постоји и јахвистички документ, сасвим независно од напред наведеног елохистичког документа (кога је обележио са J). Уз то пронашао је да делови елохистичког документа не воде своје порекло од истог корена, због чега га је поделио на ранији и познији: E¹ и E² напоменом, да су оба ова документа старији од јахviste. На тај начин, дакле, добио је четири основна документа: E¹, E², J и D. Скуп и прераду (управо компилацију) ова четири основна документа Hüpfeld је приписао једном непознатом редактору (R), који је познији од њихове појаве.

Према изложеном, Hüpfeld је показао да у Петокњижју постоје: прво, два елохистичка документа — E¹ и E², и то пре јахвистичког — J докумената; друго, да сваки докуменат чини за себе један сасвим независан и првобитни докуменат — *Urkunden*; треће, да се редактор — R, то јест скупљач и издавалац тих докумената разликује од писца сваког наведеног основног документа.

Односно времена постанка, боље речено редакције ових докумената, присталице ове хипотезе се не слажу. Јер, док је

¹⁾ Comentar über die Genesis, 2 Aufi Halle 1871

²⁾ Kanaan 1844

³⁾ Genesis 1852

⁴⁾ Berlin 1853.

Hürfeld докуменат E¹ — који се сада зове: *Priesterschrift, sacerdotalis codex* = Свештенички Кодекс, и обележава са P — сматрао као најстарији докуменат Пето-књижја, дотле је Dillmann P документа огласио млађим од E и J, а старијим од D документа.¹⁾ Узевши у обзир мишљење свију присталица ове хипотеза које се односи на време састава споменутих главних докумената (списа), доносимо овај закључак: E је написан око 900 — 850; J око 800 — 750; P око 800 — 700; D око 650. године.

1) W. V. Baudissin (*Über den heutigen Stand der alttestamentlichen Wissenschaft*. Giessen 1885), E. Schreder (*Studien zur Kritik und Erklärung der biblischen Urgeschichte*. Zürich 1863), и Th. Nöldeke (*Untersuchungen zur Kritik des A. Testaments*. Kiel 1869).

Dr. Тихомир Радовановић.

(Наставиће се).